

ето – тях търси, блид над тях единствен башата. Само той стиска в ръка ключа, разключващ вратата на Божиите порти със "За какво?".

И парадоксалното е, че:

За майката са изписани милиони страници, за бащата – нищо или почти нищо.

И той не може да не стои като изпъден на ръба на бездната и земната твърд, все така взрян в звездите.

Докога?

19.X.1992 г.

ЛИСИЦА ПО ВЕЛИКДЕН

... нечакан и неискан гостенин...

Н.И.Вапцаров

Когато Георги Белев ми писа от Америка, че съвместно с Лиса Сапинкоф ми е превел няколко стихотворения, отговорих му: "Добре си ти, Георги, че живееш с Лиса, питаш ли ни нас, които живеем с Кума Лиса."

В писмото си от 15 април 1935 г. до баща си, с неизменното обръщение "Мили текьо", вече задомен, опитал семейното щастие, Вапцаров, покрай молбата си до Йонката да му помогне за квартира, покрай поканата за гостуване по Великденските празници вметва: "Виж така също за лисицата да стане до Великден."

Бързал е за работа ("след половин час отивам на работа"), не е дописал и думата "здраве" (след "много" следва "здра от Бойка на тебе и Щъркелов"), но за лисицата не е забравил. И как: нали ще му трият сол на главата. Дори по моему е търсил и удобното композиционно място за "удовлетворяване" на суетния каприз на жена си (лисичата кожа) – между квартирния въпрос, поканата за гостуване и многото поздравя. Но възможно е да съм прекалено мнителен, затова само мимиходом отбелязвам тази мъничка подробност.

Бащата, разбира се, идва, донася от София обработената лисича кожа, подарена на Бойка от бащата на Кольовия приятел Игнат Ягоридков. И празникът става празник за всички: за Йонката – че е почетен, за Никола – че баща му е дошъл, за Бойка – че има "лисица".

Но лисица е имал и Вапцаров.

"Кольо ме съветваше да не нося лисицата. Но беше модерно, пък и за пръв път имах такава скъпа вещ. Като ме гледаше как и в къщи

милвам лисицата като бебе. Кольо махна с ръка и ме остави да правя каквото ща." – Б.Вапцарова.

Въпреки несъгласието си – Кольо е махнал с ръка. Разбрал е, че не може да се наложи. Това според мен няма как да не е разбрал и свекърът – само мир да е, – ще донесе кожата. И бащата свекър, както всеки врял-кипял в семейния живот, знае, че борбата за надмощие между половете не приключва, а започва с брака и тя отколе е все за едно и също: кой ще разкъса котката (такъв сватбен ритуал имаше доскоро, тук-там е жив и днес).

Горната проста и малка случича ми отговаря, че "разкъсвачът" не е бил Вапцаров. Върху костюма от подарен от свекъра кафяв плат "лисицата на рамене станах "солидна дама" с дълги плитки на ученичка". – Б. Вапцарова. Излишни са кавичките преди след солидна дама. С късна дата (1972 г.) поради социалнополитически причини Бойка се самоиронизира и иронизира тогавашната си, но скрита дълбоко в нея и послешна и постоянна мечта: да бъде сред светския културен елит. Осъществява мечтата си напълно не в омразния капитализъм, а в обичния социализъм – като положение и признание в обществото.

Така поради новите правила, поставили в зависимост някогашните независими, тя се прегърна и с ония, които никога не признаха мъжа ѝ за поет – и преди 9.ІХ. (явно), и след 9.ІХ. (тайно). Това прегрупироване на суетата се извършва и днес пред очите ни и тайните гости от трапезите на тоталитаризма днес явно сърбат и от трапезата на демокрацията. Важно е винаги да има избраници, те да са едни и същи, да те признае "Златорог", макар да не си за него. В края на краищата без "Златорог" не може. Види се на принципа на мафията не са чужди и културно-писателските среди, само да върви говечът и само да са пак те.

Опитът на Бойка да "пробие" преди 9.ІХ. не е успял. Но както казва дядо Петко: "Опитай се пак!" – все може да ти излезе късметът.

За какво толкова ще се омъжва една вишистка за един среден техник с несигурно положение, макар и от възможно семейство? Какво може да ѝ предложи той? Нищо от материалното.

Но тогава, допускам, тя не е мислила така. Допускам друго: зад гърба на съпруга е стояла прочутата и замогнала се за времето си фамилия. Съпругът временно се е пообъркал, баща му (не и без нейна помощ) ще го оправи, но той преди всичко е поет. Макар от поезия и литература икономистката да е разбирала не толкова, колкото след 9.ІХ., тя е схващала нещо по-важно: освен че поет и поезия са нещо екзотично, привлекателно, те обещават признание, слава, светски блясък, нова, избрана среда.

Тя е искала, търсила, стремяла се е към такъв живот; дори с незавидно все още материално положение е "репетирала" поведение, осанка, облекло, представителност: "Тя се обличаше много изящно, много фино, много модерно. Те бяха двамата контрасти." – М.Сматракалев.

Не е въпросът в облеклото, във вкуса към него – това е дребнаво. Едрото е в контраста между съпрузите Никола и Бойка. Контрастът е в природния влог у единия и другия, в самораздаващата се и получаващата типология, в различния им душевен, психологически и биологичен строй. Както е обикновено – те винаги са контрастни. Бая сол трябва да се изоли и изяде заедно, бая трябва да ги отъркаля животът, доста ръбове да отъпи, докато си паснат и съвместят, без да сме сигурни в това. В случая единият тип е разточителен пилеещ, другият – консумативен. В ония години Бойка не си е давала сметка какво е "изродът без цел и покой" според най-сполучливото определение за поета от Гьоте. Бих го перифразирал и така – поетът е и: винаги воден, никога водещ (та нали освен без покой той е и без цел). Неговият резултат е отвъд живота му, той "работи приживе, а живее след смъртта". – Ил.Волен.

Бойка е виждала само привлекателната, а не отблъскващата страна на поета; печалбата, а не загубата; ореола, а не проклятието. Поетът е една бавна, но сигурна загуба във всичко от живота, и то приживе.

Според спомените си Бойка е неизменният му душеприказчик, духовен и идеен съмишленик. Боркиня с бореца, посветена в конспиративните му тайни. Дори арестът на Вапцаров само стига, за да се уверим, че не е така. Ами откриването на пистолета, самопредаването на шифъра, листа със снимките?...

От показанията на Вапцаров се вижда, че той не е споделял конспиративните си тайни с нея, срещите в дома си е уреждал в нейно отсъствие, а ако е била болна (поради втората ѝ бременност), разговорите са ставали в свободната стая на брат му и снаха му. Разбира се – "засичания" е имало, Бойка е дотам интелигентна да разбере какви са приятелите му, но той не ѝ е давал обяснения за истинската цел на двете си пътувания до Варна. Така подробен в показанията, Вапцаров не си криви душата в нищо.

И все пак поради любовта си към нея гледал е да я спаси, да поеме вината върху себе си.

Повечето от свидетелите на съпругеските взаимоотношения ги представят в идилична светлина, пишат ли спомени, а насаме, на ухото твърдят обратното. Отдавна в обществото ни битува мълва, че нещата между двамата не са стояли така, както се представят в мемоари-

стиката, близките на Вапцаров глухо роптаят и до днес, но монополът върху истината, официалната и общоприетата версия е Бойкината. Тя показва завидно умение да запуши едновременно всички съскащи дупки и се свиват в гнездото на несъгласията си дори партизански генерали, може би очакващи по-добро време. Такова няма. Особено днес, когато спорешите някога са еднакво застрашени от изобличение и се обединяват. Дори аз бях свидетел през 1980 г. на "нестандартен" разказ за "разбирателството" между съпрузите, чут от устата на Вапцаровата сестра Райна. Тя обяви на всеослушание, че след изпълнение на конспиративна задача Вапцаров се върнал мокър и уморен, полегнал да си почини и жена му го започнала. "Боя, остави ме на мира" – изстенал поетът и т.н. Чел съм още като ученик публикацията на Кр. Радонов във в. "Народна армия" – 1962 г. Всеки може да си избере на кого да вярва. Пък и "негативизмът" между снаха и свекърва, между зълва и снаха е обясним – и фройдистки, и родово-фолклорно: не току-така се приема "чуждо тяло" в семейството, в рода. Затова и трябва да имаме резерви, да не се предверяваме на никой освен на онова, до което стигаме сами, изследвайки фактите и обстоятелствата.

Хр. Радевски, наемател на свободната стая в апартамента на "Ангел Кънчев" 37, пише: "Изобщо в това семейство – нито по-рано, нито докато живеех у тях, нито после – не чух кавга. Отношенията им винаги биваха много ласкави." Неговата стая и стаята на семейството дели един вестибюл, Радевски е бил ерген, работел е почти по цял ден, Вапцаров и Бойка са излизали рано, прибирали са се вечер, а съпругът – обикновено късно, рядко е отсъствувал и нощем. Свой живот си е имал и Радевски, допускам, че не си е пъхал носа, дето не му е работа. Но той все пак е наблюдавал видимата страна, в семейните отношения има и скрита, тайна война, която особено жените умеят прекрасно да прикриват за пред хора. Колкото до Вапцаров – той е бил търпим и отстъпчив, а според мен – и по-слабият. Няма как да не е влюбен.

Така че колкото може да се вярва на Радевски, толкова може и на другите.

Ето един пример. На въпроса на М. Шишкова: "Нещо повече за отношенията, за делничните човешки отношения в последния дом на Вапцаров?" Любомир Везюв отговаря: "Зная някои неща, но не мога да ви кажа нищо за тези отношения сега... А и не бива..."

Ако съпоставим казаното от Радевски с казаното от Везюв, ще видим коренната разлика в оценката на едно и също. С това не искаме да заключа, че Радевски прикрива, а Везюв разкрива. Както се вижда, и Везюв не казва нищо, пази се от конкретност, но поставя идилията

под съмнение. А и той – макар и по-малко – е ношувал у Вапцарови, бил е свидетел на част от критичните ситуации във Вапцаровия живот – ареста и обиските, бил е млад – около двайсетгодишен, с остра наблюдателност и макар да казва, че "много неща се забравят с времето", поне онези, които не е забравил, предава точно, дори с детайли. Ако премълчава нещо – прави го по морални съображения, да не налива вода в мелницата на клюките. И той, както всички от семейство Вапцарови, в спомените си избягва да се рови в "светая светих" на семейните взаимоотношения, запазва достойно мълчание, което отнася в гроба.

И все пак два факта озадачават страничния наблюдател: смъртта на единствената рожба на Бойка и Никола – Йонко, и едно празнуване на Нова година – "последната им Нова година и единствената за мен с тях" – Р. Босева. ТЯХ са Вапцаров и Антон Попов, а "последната" Нова година е 1941 срещу 1942.

Смъртта на детето е бърза и внезапна. Всичките грижи по погребението падат на гърба на бащата. Поделят ги Георги Караславов, който урежда формалностите по погребението, и Борис Ангелушев, който дава 500 лева на Вапцаров, за да купи ковчеже и плати таксата на общината. Денят е 1 август, годината 1936. След като всичко е готово: "... Гец и Кольо взеха ковчезето, качиха се на един файтон и потеглиха към гробището..." – Б.Вапцарова.

Майката не изпраща детето в последния му път. Тя остава вкъщи. Това е нещо необичайно не само в българската, но и във всяка традиция. Майчинското чувство е на дистанция; всичко, което биологически е предопределено да изпита една майка в такъв трагичен момент на живо – последен поглед, последна милувка и прощаване – тя изживява във въображението, като представа по разказа на съсипания баща: "И когато аз го попитах за погребението (...), той не можа да проговори, обърна се и горчиво заплака. Представих си страшната картина как спускат ковчезето в гроба и всичко притъмня пред очите ми. Не зная колко време съм стояла в безсъзнание." – Б.Вапцарова. Безсъзнанието е органичен спасителен клапан, изключване от всичко наоколо.

Едно е да си представиш, друго – да го изживееш на място. Представата може и да надмине действителността, но не може да я замени. Защо Бойка е предпочела мъките на въображението пред мъките на реалността? Не е ли това самопредпазно средство, начин за измъкване от истинското страдание, своеобразен ефект на отчуждение от неприятното, страшното, неотменното, за да съхраниш усещането за уюта на битието. Не е ли в същото положение и

актьорът, който жестикулира на сцената, ненамерил съответния детайл, изчерпващ същността на преживяването: не е ли жестикулацията колкото по-прекалена, толкова по-потвърждаваща липсата на преживяване, на чувство. Изворът е толкова по-релефен, колкото по-няма вода; човек толкова по-високо вика и се мятя при погребение, колкото по-няма сълзи. Уви, има и хора неспособни на плач, хора без сълзи, хора студени, бездушни, които са принудени да подражават на онова, което истински се изпитва при такива случаи. Така Кронос изяжда децата си, Медей ги убива. А да можеш да го сториш, ще рече, че не си ги желал; че са ти бreme, от което искаш да се отървеш, и навярно смъртта им в такива случаи е облекчение, неосъзнато радостно. Не чувство дори, а усещане: отново си предишният, отново принадлежиш на себе си, отново си свободен – за следващото приключение. Неспособността за скръб и страдание не може да бъде компенсирана, изкупена с: "Дълги нощи не можех да се примиря с мисълта, че вече няма да видя малкото красиво и нежно личице на Йонко, личице, което аз обичах повече от всичко на света." – Б. Вапцарова.

Не се ли повтаря същият органичен рефлекс и сваренето на кафето – отлагане на неприятното, търсене на възможност за сключване на съюз с него, на взаимно удобен, примирителен договор. Не е ли проява на същия рефлекс и завръщането на Бойка след ареста и престоя ѝ в полицията на 7.III.: "На другия ден се завърна настръхнала, нервна, неспала." – В. Вапцарова.

Ако е така, то същият физиолого-психологически модел не може да не е задействувал и след разстрела на Вапцаров. За поведението на съпругата му от лятото на 1942 г. до есента на 1944 г. има какви ли не легенди. Но аз не искам да чувам за тях, те не са ми аргумент. Понеопрровержима за мен е човешката природа от нейния тип, за която нагонът за удоволствие от живота е по-силен от нагласата за страдание. Всичките ѝ тичания до съда, стрелбището и пр., цялата динамика на преживяванията и постъпките ѝ са само израз на вечното ни суетене пред обречения, от които повече искаме да се отървем, нежели да му помогнем. Нашите усилия тогава са следствие на нашето безсилие и примирение, на тайното ни желание всичко да живърши по-скоро, за да си бъдем каквито сме били; да продължи животът, но вече само за нас – отървалите се, измъкналите се от смъртта. Този егоизъм – рожба на инстинкта ни за самосъхранение, е валиден за всеки човек, изключение е само майката, а Бойка не е била и това.

Макар външно да предпочита, дълбоко в себе си всяка жена

ненавижда слабия мъж. Не случайно Бойка е мислила (и искала) Вапцаров да е необикновен – "необикновените хора били много силни и не се разочаровали от живота" – резюмира представата ѝ Вапцаров в писмото си от 24.X.1932 г. Вапцаров не е бил нито силен, нито необикновен или ако е бил, то не е по начина, който си е представяла тя. За нея според резюмираните ѝ изисквания той е бил и слаб, и разочароващ се от живота, и неудачник – "Виновен ли съм аз, че ти си ме мислила за необикновен." – Из същото писмо.

За такива разочарования, без оглед на вината, жените не прощават, имат ли подобни изисквания. Нещо повече – дори ни презират. Защото не могат да си простят илюзиите – не прощават на онзи, комуто са ги приписали.

(Дали пък цялото конспираторствуване на Вапцаров не е късен опит да ѝ докаже, че е "силен и необикновен"; запълване на вчерашен недостиг с днешен излишък, за който е нямал потребните качества?!)

При второто си пътуване до Варна Вапцаров оставя съпругата си с нестабилно здраве поради бременността ѝ. Когато се връща, научава, че Бойка е била два дена в клиника. Заварва я болна, на легло. Второто дете се е родило и починало. Той е бил съвестен и обичаш съпруг, но честите му отсъствия от къщи (особено последното) няма как да не са предизвиквали у нея поне недоволство. И тя е права, защото всяка съпруга в нейното положение иска закрила. Тя ще му ражда дете – той гони Михаля, – такива в общи линии са по резултата си конспиративните му отсъствия, ако съдим пак по показанията му.

Ето защо, макар и само като допускане, напълно е възможно в отделни мигове поне съпругата да е ненавиждала съпруга си. А цялото му премеждие с обиски, арести, разкарване по полицията, съдилища и пр. (подир житейския му и литературен неуспех) да е предизвиквало дори омраза (нещо обикновено за амбициозната жена), а не обич. В такива случаи разстрелът идва и като едно облекчение от онзи, който ти е бил бreme, свързано повече с нещастие, с неприятни, отколкото с щастливи преживявания.

Всичко дотук не е дори обвинение. Можеш ли да виниш Бога, природата, че един е създал така, друг – иначе. Въпросът е има ли съвместимост между "така" и "инак". Ако няма – те наистина са "двата контрасти" (М.Сматракалев) съединени-разделени. "Така" е "служел" на "инак", както е с всеки по-слаб. Оттам и: Вапцаров е бил сам. Винаги. Не само на погребението. Не само на Новата година – 1941 срещу 1942. Да бъде без жена си в приятелска компания – имало е конфликт, перманентна тиха война, нещо, поради което не е било възможно постигане на съгласие. Пък и Антон Попов – най-близкият

Вапцаров приятел – е бил "хлътнал" по Росица Босева, искал е да постигне с нея онази близост, която отваря вратите на брака. При толкова много семейни гостувания, приятелски срещи, посещения на кина и изложби (дори и на мач), в които Бойка е неизменно с Вапцаров (лично аз такъв камък на шията във всичко не издържам), току-така ли се изпуска подходящият шанс за "пропагандиране" предимството на брака. Всички, влезли в неговата клетка, са подсъзнателни "вербовчици", подсъзнателни "сутеньори" за чифтосване на влюбените приятели. Диктува го човешкият инстинкт за оцеляване, за прилика в участта, за повече общо и по-малко различно: свободните "завиждат" на обвързаните, обвързаните – на свободните. Коя е истината – разбираш, като ги изпиташ поотделно.

Може тълкуванията ми да са грешни, волни, да нямат общо с истината. Тогава нека си останат една хипотеза. А самият "гол факт" е такъв: у Невен Томов – зет на Кирил Николов (и двамата семейни), където имат уговорка да посрещнат Новата година – домакините, Росица Босева и Антон Попов (все още влюбени), Бойка и Никола Вапцарови – "Кольо дойде сам на празника... в новогодишния си тост предложи да прием за Червената армия. Вдигна тост и за една своя семейна радост, която очакваше през настъпващата година – за "един болшевик – моя дългоочакван син", както той се изрази." – Р. Босева.

Причината за отсъствието на Бойка може да е и втората ѝ бременност (детето се ражда на 6.1.1942 г.). Бременността обяснява отсъствието ѝ сред задължителните ѝ присъствия навсякъде с Вапцаров. (Но защо пък той не се е отказал от празненството?!)

"Отсъствия" е имало и от страна на Вапцаров, само че те са били от въщи. Не всякога причините са в конспиративната му заетост, осигуряване на явки и квартири в столицата. Вапцаров неведнъж "макар и капнал, не смееше да се прибере у дома си, нито бързаше да се затвори в мизерния кафез на някой затътен хотел" – Б.Райнов. "Несмелостта" му не е само поради нощно прикриване на дневните следи – от показанията му личи, че той не е имал толкова много конспиративни срещи, колкото преспивания по приятели и по хотели. Преспиванията са повече от явките (за такава нощувка разказва в спомените си и Р.Ралин). Че нощувките на Вапцаров извън дома са често заключавам пак по Б.Райнов: "Това се случи в една от вечерите, когато бе останал да преспи въщи. Обикновено той избягваше да остава през нощта у нас и предпочиташе насрещния хотел, но понякога, когато хотелът се оказваше пълен, отново се връщаше у дома."

"Една от вечерите", "но понякога" показват, че вечерите не са били

нито една, нито понякога. Пък и коя е тази съпруга, която толкова често ще преглъща празнината в семейната спалня, и то не само при пътуванията на съпруга в провинцията – един-два пъти с конспиративна цел и поне десетина пъти поради същото, но в София. Само семесен конфликт или избягването му; само тихата тайна война между съпрузите водят до търсене на чуждо легло, под чужд покрив.

Тази "война" продължава и после.

Едва ли е случайна упоритостта, с която Бойка Вапцарова и съмишлениците ѝ не допускат една думичка – неискан – да влезе във всичките издания – от първото в 1946 до последното в 1989 – на стихотворението "Прощанло". В тази своя предсмъртна творба, изправен пред последния безизходен изход, поетът е нямал какво повече да крие. Както при разпита – казал си е всичко.

Повече от четири десетилетия вчерашните и днешните поклонници и защитници на Вапцаров – и поети, и критици – си затварят очите пред явния Вапцаров саморъчен оригинал, а препечатват творбата по някакъв друг, изгубен при първото издание, несъществуващ, неоткрит и до днес пак Вапцаров препис. Истината възтържествува в изданието от 1989 г., под съставителството на Магдалена Шишкова.

Какво неискане на неискан!

Неисканият е неискан не само от тази, за която той е проникнал отвъд смъртта, като бъдещ дух още приживе, но и от всички останали, които не е можел да предвиди, че ще му се кълнат в любов на думи, а пред истинските му думи ще се затварят очите.

Дали пък в неискан (от никого) Вапцаров не обобщава не само личната си семейна драма, но и драмата си въобще? Не е ли неговият край неговото начало? Не свършва ли всичко така, както е започнало. Като че ли насила.

Запознанството и любовта им започват неочаквано (28.VIII.1932 г.). Както всички луди-млади и те не са различавали любовта като представа от любовта като делничен живот. Той е нейното изпитание, всекидневната ѝ проверка. Но още в началото Вапцаров е бил онзи, който се е стремял; тя – онази, която се изплъзва. И ако трябва да "илюстрирам" тази вечна гонитба, тази вечна игра на мъжкото и женското, пред очите ми е пак картина на Ат. Пацев: в прозирната вода на битието, зеленикав от устрема, с протегнати за лов ръце, мъжът е подобен на рак, готов да вкопчи в щипките си вечно изплъзващото се, гъвкаво и меко, ефимерно-розово женско тяло, отдадено на своя непредвидим танц; той гони, тя – бяга. Жената с цялото си същество се стреми към живота, а мъжът – към смъртта – чувам да

ми цитира по памет една мисъл на композитора Густаф Малер музикантът Димитър Манолов. Бях във водовъртежа на подобни страсти и я запомних, дори си я преведох по своему: ами как не – той дава, тя – взема, той се лишава – тя приема. Така започва с всички или почти всички, малцина задържах незадържимото. Когато му е бягаво, проверявайки го – идва епистоларният Вапцаров изблик. Това, което си е просто женска природа, заредена с инстинкта на хитростта, Вапцаров иска да обясни с разума и чувствата. Той преди всичко се обяснява и раздава, изложен на вечна несигурност. Кореспонденцията им започва на 12.X.1932 г. и приключва на 23.V.1933 г. (поне според ръкописното наследство на поета). От "Боя, мое внезапно щастие, моя песен прозвъннала"... в първото му писмо – до приставката – 6.II. и до сключване на брака – 11.II.1934 г., чувствата му са с амплитудата на махалото на Фуко – от възторга до отчаянието. Той – дълги, пълни с уверения в обич писма, тя – неочаквано кратки и сухи: той винаги готов за среща – да изходи пеш пътя до Горна Джумая, да пропътува пътя от Банско до София, тя – резервирана, сдържана, пресметлива дори. Това се е налагало и от тогавашния патриархален морал, то обяснява и извинява, както и присъщите особености на женската природа. И все пак Вапцаров – още повече и като поет – е бил онзи, който се е раздавал и давал повече, бързал е да не изпусне птичката: ту я сравнява с Лора, ту с Лаура, вместо да се обиди – радва се; вместо да се разсърди – обича още повече, оправдава се, обяснява се, и то често за неща, които се разбират от само себе си. Той иска да я просвети, да я издигне до себе си ("Ти заставаш на една съвсем неправилна база за необикновените хора. Те били много силни и не се разочаровали от живота. Помисли само колко голяма неправота има в думите ти." – 24.X.1932 г.). За него щастие то да обичаш е по-голямо от щастие то да си обичан (из писмо от 10.XI.1932 г.). Той я вижда във влюбеното си въображение (за да не кажа, разпалено от любовта) ту "укорна и недоволна" (19.I.1933 г.), ту, че "въси вежди" (10.XI.1932 г.). И въпреки пламенността си ("Да се обърнеш целия на саможертва, в култ на тази, която обичаш" – 11.XII.1932 г.) е проникнал с интуицията си в характера ѝ: "Лошото е там – че момичето с дългите коси не е свикнало на саможертва" – 17.XII.1932 г.); "макар че в писмото ти проличава някаква математическа острота в анализа" – 19.I.1933 г.; проникнал е в същността. Нещо повече – и в бъдещето: "И после, нашите индивидуалности ще се сблъскат... В тази борба на обобщаване, в тази непреривна трансформация на единия и другия е за мен най-висшият процес на любовта." – 19.I.1933 г.

Тук, макар и прозрял, той не е казал нещо по-различно от евангелското: ще забравиш майка си и баща си, ще станете едно цяло. И все пак – дори да предвиждаш (с шестото чувство на поетите, а не с логиката), не означава, че преодоляваш, отменяш, избягваш предвиденото, конфликта. Макар и прозрял, той е влетял – залетелият се е неспираем.

Още повече, че Вапцаров си е останал такъв, какъвто е бил: "Той беше сантиментална натура. Беше влюбен в някоя си Ана от техния край. В тая област не плътското го влечеше." – пише за военноморските му години съвизпусникът му Халей Чушков.

Щом си такъв: каквото е с Ана, същото е и с Петкана.

Бойка следва в София, Вапцаров ревностно пътува от Кочериново дотам, срещат се, празнуват студентски и пр. празници, посещават кина, изложби, театри. Тя колкото и да е обещаваща, толкова – или помалко – е и резервирана, държи го неволно-волно в напрежение, не всякога може да изпълни обещанията за срещите, освен това "Моите родители в никой случай нямаше да се съгласят да се омъжа тъй рано – и то за човек с несигурно бъдеще." – Б. Вапцарова.

И за това не можем да виним ни тях, ни нея. Ние не бива да гледаме на тогавашното от днешното, което пък е следствие на куп фалшиви представи за поета и личността му. Ако някой е "виновен" за това, което е станало, и за начина, по който е станало, то "виновният" е извършителят. То е станало по-бързо, отколкото е предполагало развитието на любовните им взаимоотношения. Появил се е ускорител: Вапцаров и Бойка са задържани от хората на македонската организация – тя я определя като "фашистка", аз – като иванмихайловистка – същата, която по това време – 1933-1934 г. – е задържала и баща му. Барбата-харамия им поставя ултиматум: "Вече сложете край на тези срещи, оженете се. Сега ви прощавам, но до неделя ви искам да сте женени, иначе по другому ще се разправяме." – Б. Вапцарова.

Нямам основания да считам, че ултиматумът е нарочен.

Но той е добре дошъл за Вапцаров, за Бойка е изострил за миг колебанията – реакцията на родителите ѝ (а може би споменът ѝ е отново игра пред самата нея). Но все пак Барбата развързва и нейните ръце: не тя, друг е решил, като я е принудил да реши: "Решихме на другата вечер Кольо да дойде с файтон на нашата улица, а аз да бъда готова да заминем за фабриката." – Б. Вапцарова.

Задържането става на 5.II. На 6 Вапцаров идва с файтон. Бойка пристава. Майка ѝ надава писък. Но...не ги преследва никой.

За да осъществи мечтата си – най-после любимата му е сигурна – Вапцаров трябва да се отрече – за пръв път – от себе си: да премине от евангелизма в православието. "Преминаването от една религиозна вяра в друга тогава се смяташе за голямо нарушение на нравствените норми и обикновено обществото осъждаше жената, която е накарала мъжа да направи отстъпка." – Б. Вапцарова.

"Да направи отстъпка" означава, че смяната на черквата е било предварително условие на Бойка. За нещо временно (поради силата на чувствата си той го е считал вечно) Вапцаров се е отказал от своя Бог, от наистина вечното.

Да преминава от една църква в друга – от евангелизъм към православие, от православие към комунизъм – за Вапцаров вече не е било проблем. Не е било проблем и да отстъпва – във и за всичко. Отстъпникът не може да не е антихрист, дори да повтори пътя на Христос.

Богът вече е друг, Христос не е същият.

Бащата все още е с нерешена съдба (освобождат го в началото на юни), без настояническата бащина десница синът е смел и свободен в действията си – осъществил е в промеждутъка мечтата си, без да мисли за бъдещето, за последствията, както ще бъде и с осъществяване на всяка негова мечта. Бракосъчетанието става на 11.11. и някак си зад гърба на бащата. Всички са радостни, както са радостни и при завръщането на Йонката (поне според спомените на Б.Вапцарова). За празненството идват депутатът Таско Стоилов, художникът К.Щъркелов – все отколешни семейни приятели. По-късно Щъркелов подарява четири картини на младото семейство.

Животът е трябвало да затече спокоен и сигурен.

Семейството се е уголемило, а според мен – разполовило. Непоравимо. Тогава е станало истинското разминаване между баща и син. Синът се е оженил за най-хубавата мома, както казал бащата на майката. Оженил се е, без да изчака бащата. Дори по това бащата е разбрал кой свири първа цигулка.

И как да не донесе лисицата. Лисица по Великден. Денят, в който е възкръснал Христос. Но ако в този ден има и лисица, то заедно с Христос е възкръснал и Юда.

И евангелието започва отначало.

ХРИСТОВА ВЪЗРАСТ

Богатите на събития епохи са повърхностни, от много преживявания хората нямат тогава време да се вдълбочат.

Атанас Далчев

Било е неведнъж: което е общо, то е и частно: което се отнася за епохите – отнася се и за личността.

Така "перифразирам" поне аз класическия фрагмент на Далчев и "снемам" модела му от панорамното към малкото, от явлението – към индивида. Истинското приклучение не е в обстоятелствата, а в духа; не е в действието, а в съзерцанието. Колко по-задължителна е тази му "природа" за твореца, не за редовия човек. Не че ги противопоставям – противопоставя ги животът, житейската и духовната биография на големите хора на изкуството, в световната и дори в нашата култура. И тук изключенията по-скоро потвърждават, отколкото отричат правилото, макар да ни бе втъпявано, че "поет може и да не си, но гражданин – длъжен си да бъдеш". Не че големите ни поети не са били и граждани. Били са, но по принуда, под диктата на необходимостта. Ние никога не сме успявали да създадем духовна аристокрация. Тъкмо подаде глава – и я отсича смерчът на събитията. "засвирят ли с тръба" – и най-чувствителните откликват. Че и кой освен тях? Мнозинството спи, смазано от поредния поробител. Неговият главен екзистенциален проблем е било все едно и също: оцеляването.

А избраниците – те все са "първите паднаха в кръви"... Макар за нас, за историята и бъдещето ни да са по-ценни като духовни, а не политически и пр. водачи. Те идват и си отиват физически, но словото им – този съзидател на биологическия надред не можеш да разстреляш. Все едно в челото или сърцето.

Нашата литература повече от век боледува от един двойствен комплекс. Бих го определил като синдрома Ботев – Вазов. За последния преди години наш критик писа: "Той нямаше щастливата участ на войводата."

Гледай му акъла – крой му шапката. Ами тъкмо в това е щастието, шансът на литературата ни, че Вазов е оцелял. Противопоставянето на действието и съзерцанието – завареното дете на бащата, припознатото от мащехата комунистическа идеология. За нея да се осъществят

виш като творец означава да загинеш на барикадите ѝ. Все ре-, а не е-волюция. И от това ре- про-ре-ва дете в майка, обречено курбан на революцията още неродено. Недай си Боже, да се роди – няма отърване, както и няма как майката родина да не сложи черен чембер.

Проклетата българска участ – веднъж, и дваж, и триж – безброй в безброя. Тъкмо се отдадеш на съзерцание и трябва да препашеш сабя. Тъкмо си се вдълбочил в словото и някой развява пряпорец. Сякаш не е пряпорец самото слово, сякаш трябва да плющи само в конкретното време, а не вечно. Малцина имаха щастието да оцелеят в името на словото-дело, а не на словото-действие. Да ги броим ли: Вазов, Елин Пелин, Йовков, Далчев, Багряна, Пенчо Славейков, Вл. Василев.

Но вулгарната идеология първо тям хвърли кал. Били аполитични. Когато нямаше накъде – призна ги, но пък им приписа социалистически увлечения или ги унизи по социалистически.

И все пак: какво кара един поет да захвърли перото и препаше патрондаш, да напусне селенията на духа и слезе при масите; да буну народната душа с пример, а не със слово?

Може някому да прозвучи кощунствено, но в дъното стои творческата криза и безсилие. Та писането не е непрестанен възход. Не всеки е олимпиец.

Започне ли да се изживява чрез поведението, дарбата или е засякла, или е пред изчерпване, или не е била на мястото си. Лирикът – казва го пак Далчев, – е като тенора, гласните струни не издържат на пеенето, нещо не им стига да изпълнят предназначението-мисия докрай.

А може би буйството на таланта не щади носителя му, хвърля го надолу с главата в живота-борба, преплело ведно живот и поезия, изпепеляващи се взаимно; непоносими помежду си, те се унищожават-сливат.

Не че се слагам при големите, но поне ги наблюдавах. Покрай големите винаги се навъртат малките, чираците. То и няма как да стигнеш до тях. Все ще минеш през кръчмите. Такива поне по мое време бяха правилата на играта. И там, по масите, на чаша вино или бяла като гибел ракия седяха митовете-бохеми. По-скоро приключили творческия път, отколкото стигнали средата-връх. Големият поет Х. пие всеки ден. И като мушици покрай лампа кръжаха около топлата ярка светлина (а всъщност залезните ѝ отблясъци) невинните едноклетъчни, припрени да съкратят самотния полет в неизвестността с по-скорошното му забелязване и признание. Колкото по заприличват по образ и подобие на кумира, толкова по са поети. Кумирът пие от безсилие, те – от излишък на неприложени сили.

И само се пропиват.

Но, знайно е, пиянството не става само с ракия.

Малцина съумяват да стоят на пръсти пред дарбата, която, не уважиш ли – няма да те уважи. Хората предпочитат, по-лесно им е, да плащат данък на заблудите, отколкото да служат на своя Бог.

Подмени ли го поетът, рече ли да изживява поезията в поведение (колкото и да е героична позата), няма връщане. Действието убива словото. Освен с поезията си Ботев и Яворов създадоха комплекс на българските поети и с примера си. Даже първоизворът е Ботев, Яворов просто му подражава. Какво остава за третото издание – Вапцаров. Героичното винаги е полепнало с мистика, привлича като магнит и никой не иска да види природата на магнита.

Ще се опитам да го размагнетизирам, защото, преди да стане привличащ, и той е бил парче желязо, което е придобило послешните си качества посредством индукция.

Така че – назад! Преди индукцията.

Назад! Към простата природа.

ПТИЦА В ПРОСТОРА

За всяка птица си има примамка и всеки човек бива воден и подвеждан по своему.

Гьоте

Всеки, познавал Вапцаров по-близък или по-далечен, набляга на необичайната му доброта, внимателност към другите, отзивчивост, силната привързаност, чувството за справедливост, прямотата. Такъв е той от най-ранно детство та до последните си дни. Чужд е на егоизма, разбираан като уреждане на себе си всред другите, като изключим може би само един егоизъм: на твореца, който иска да се изяви и осъществи. Но Вапцаров е бил плах и свенлив и пред него: пишел е, дето се вика, на коляно (по-малко буквално, повече в преносен смисъл), гледал е да не пречи на околните, крадял е от почивката и съня си. Такъв – отстъпчив – е бил и в обикновения си живот: за другите да е добре, той ще се оправи някак си. На практика това ще рече готовност за саможертва – "Той не подготвяше саможертва – той беше предопределен за нея." – Б.Ангелушев. Но това, което е природа, намира основания и в онава, което я потвърждава и подкрепя отвън. И тук, щем не щем, трябва да прибавим евангелското му възпитание, кодекса на християнството, което е семейна традиция.